

Kris Deschouwer Pascal Delwit Marc Hooghe
Pierre Baudewyns Stefaan Walgrave

De kiezer ontcijferd

Over stemgedrag en stemmotivaties

D/2015/45/194 – ISBN 978 94 014 2649 7 – NUR 754

Vormgeving omslag: Compagnie Paul Verrept

Omslagillustratie: Berlinda De Bruyckere, *Spreken*, 1999. Foto door Carine Demeter, collectie M HKA.

Vormgeving binnenwerk: Jurgen Leemans

© De auteurs & Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2015.

Uitgeverij LannooCampus maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediativisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden.

Niets van deze uitgave mag verveelvoudigd worden en/of
openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie,
microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij LannooCampus
Erasmestraat 179 bus 101
3001 Leuven
België
www.lannoo-campus.be

INHOUDSOPGAVE

1	De kiezers, de stemmen en de cijfers	7
	<i>Kris Deschouwer, Pierre Baudewyns, Pascal Delwit, Marc Hooghe & Stefaan Walgrave</i>	
2	Beleidsonzekerheid	23
	<i>Stefaan Walgrave, Christophe Lesschaeve, Benoît Rihoux & Conrad Meulewaeter</i>	
3	Personalisering en electorale volatiliteit	41
	<i>Ruth Dassonneville, Pierre Baudewyns & Simon Willoca</i>	
4	Het waarom van de voorkeurstem	57
	<i>Audrey André, Pierre Baudewyns, Sam Depauw & Lieven De Winter</i>	
5	Presidentialisering versus personalisering?	76
	<i>Bram Wauters, Peter Van Aelst, Peter Thijssen, Johannes Rodenbach, Jef Smulders & Jean-Benoît Pilet</i>	
6	Veranderingen in beleidsstandpunten en electorale volatiliteit	96
	<i>Christophe Lesschaeve & Conrad Meulewaeter</i>	
7	Strategisch coalitiestemmen	111
	<i>Tom Verthé, Stefanie Beyens, Fernanda Flacco & Louise Nikolic</i>	
8	Maken de contacten de Belgen?	130
	<i>Peter Thijssen, Dave Sinardet & Régis Dandoy</i>	
9	Communautaire overtuigingen en stemgedrag	151
	<i>Kris Deschouwer, Lieven De Winter, Min Reuchamps, Dave Sinardet & Jérémy Dodeigne</i>	

10	Stemplicht en absenteïsme in een multilevel perspectief	168
	<i>Min Reuchamps, Didier Caluwaerts, Lieven De Winter, Vincent Jacquet & Conrad Meulewaeter</i>	
11	Op zoek naar de Europese kiezer	185
	<i>Soetkin Verhaegen, Camille Kelbel & Virginie Van Ingelgom</i>	
12	Politiek vertrouwen en partijvoorkeur	203
	<i>Lionel Henry, Emilie van Haute & Marc Hooghe</i>	
13	De democratie veranderen?	218
	<i>Vincent Jacquet, Benjamin Biard, Didier Caluwaerts & Min Reuchamps</i>	
14	Kiezen vóór de verkiezingen	232
	<i>Caroline Close, Camille Kelbel & Anna Kern</i>	
15	Genderschillen in politieke belangen	253
	<i>Karen Celis, Silvia Erzeel, Eline Severs & Audrey Vandeleene</i>	
	Informatie over de auteurs	271
	Bijlage: de vragenlijsten	273
	Bijlage: de stellingen van de Stemtest/Test Électoral	288
	Noten	293
	Bibliografie	296

1 DE KIEZERS, DE STEMMEN EN DE CIJFERS

*Kris Deschouwer, Pierre Baudewyns, Pascal Delwit,
Marc Hooghe & Stefaan Walgrave*

1.1 De moeder van alle verkiezingen

Op 25 mei 2014 konden de Belgische kiezers een nieuwe federale Kamer van Volksvertegenwoordigers samenstellen, nieuwe parlementen verkiezen voor het Brussels Hoofdstedelijke Gewest, voor Vlaanderen en voor Wallonië en bovendien nog eens de 21 Belgische vertegenwoordigers in het Europees Parlement aanduiden. Ook de leden van het Parlement van de Duitstalige Gemeenschap werden opnieuw verkozen. Omdat al die verschillende verkiezingen samenvielen, werd er opnieuw gesproken over de ‘moeder van alle verkiezingen’. Dat was niet zonder enige overdrijving. Ook in 1999 waren er immers al eens samenvallende verkiezingen voor het Europese, het federale en het gewestelijke niveau, en toen werd er ook nog rechtstreeks een federale Senaat verkozen.

Over de vraag of het een goede zaak is dat verkiezingen voor verschillende overheden op eenzelfde dag georganiseerd worden, werd al veel en lang gedebatteerd. Het belangrijkste argument om ze niet te laten samenvallen, is dat elke overheid een eigen taak heeft en dat de inzet voor elk van de verschillende verkiezingen ook heel verschillend kan zijn. Wanneer verkiezingen samenvallen, dreigt één niveau de andere te overschaduwen. Vooral de Europese verkiezingen lijden daaronder. Omdat ze sowieso al geen verkiezingen zijn die vertaald worden in een nieuwe regering die op basis van de uitslag gevormd wordt, krijgen ze nog veel minder aandacht.

Wanneer verschillende verkiezingen op dezelfde dag plaatsvinden en hun verschillende betekenis en inzet moeilijk te zien is, is de kans groot dat de kiezers voor elk van die verkiezingen eenzelfde stem uitbrengen. Dat was in 1999 alvast het geval, maar toen waren de uittredende coalities ook dezelfde in Vlaanderen en Wallonië én op het federale niveau. Overal was er een regering van christendemocraten en socialisten aan de macht.

In 2014 was de situatie anders. Uittredende regeringspartijen en oppositiepartijen waren verschillend in Vlaanderen en Wallonië en ook nog eens anders op het federale niveau. Voor de Europese verkiezingen werd voor het eerst uitgepakt met kandidaat-voorzitters van de Europese Commissie die door de verschillende fracties in het Europees Parlement naar voren geschoven waren. Eén van hen – de kandidaat voor de Europese Liberalen en Democraten – was de Belgische oud-premier Guy Verhofstadt, die in heel Europa campagne voerde, maar alleen in Vlaanderen en in Brussel op de lijst stond. Er waren nu dus meer redenen om anders te stemmen voor het gewest, de federale Kamer en het Europees Parlement. De vraag blijft dus: hebben de kiezers 25 mei 2014 gezien als één verkiezing of is er toch sprake van andere overwegingen, naargelang het niveau waarvoor er moest worden gestemd?

In de tabellen 1.1, 1.2 en 1.3 staan de verkiezingsuitslagen van Vlaanderen, Wallonië en Brussel voor de drie niveaus. En dan blijkt toch wel dat de uitslagen op de drie niveaus opnieuw niet sterk van elkaar verschillen. De rangorde van de partijen is voor elk van de verkiezingsuitslagen in elk van de drie gewesten telkens nagenoeg dezelfde. In Brussel zijn er wat verschillen, die ook te wijten zijn aan het feit dat Groen geen lijst had bij de verkiezingen voor de Kamer, maar wel kandidaten op de lijst van Ecolo, en aan het feit dat de partij PvdA-PTB er voor de Kamer één enkele lijst presenteerde. Omdat het onderzoek dat verder in dit boek gepresenteerd wordt, enkel betrekking heeft op Vlaanderen en Wallonië, bekijken we de Brusselse cijfers niet verder in detail.

Indien we naar Vlaanderen en Wallonië kijken, zien we dus dat de uitslagen voor de drie niveaus erg op elkaar lijken, maar toch niet identiek zijn. Om twee uitslagen met elkaar te vergelijken, kan er een eenvoudige index berekend worden. Die maakt de som van de verschillen tussen twee verkiezingen per partij.¹ Wanneer we die index berekenen om twee opeenvolgende verkiezingen op eenzelfde niveau te vergelijken, noemen we die de ‘volatilitéitsindex’ (zie verder). We kunnen dezelfde berekening ook maken om

de verschillen na te gaan tussen verschillende verkiezingen die op dezelfde dag worden gehouden. Tussen de Vlaamse en de federale uitslag is het verschil dan 2.2% en tussen de Waalse en de federale is het 3.3%. Dat is erg weinig. De uitslag is dus grotendeels dezelfde voor de federale verkiezingen en voor de verkiezingen voor de verschillende gewesten. De verschillen met de Europese uitslag zijn wel wat groter. In Vlaanderen is het verschil tussen de federale en de Europese uitslag 8.6% en tussen de gewestelijke en de Europese 8.9%. In Wallonië zijn die verschillen dan weer wat kleiner: respectievelijk 6.6% en 4.8%. De meest specifieke uitslag vinden we dus voor de Europese verkiezingen. In Wallonië zien we dat het cdH daar beduidend slechter scoort dan elders, de PS ook wat slechter en Ecolo een stuk beter.

Maar de grote verschillen zitten dus in Vlaanderen. Daar haalt de N-VA voor de Europese verkiezingen 5.6% minder stemmen dan op het federale niveau. De betere Europese scores zijn voor Open VLD, met 5.7% meer dan op het gewestelijke niveau, en voor Groen. De goede Europese uitslag van Open VLD is allicht het resultaat van de aanwezigheid van Guy Verhofstadt op de lijst en die heeft – zo kan uit de uitslag vermoed worden – vooral kiezers bij N-VA weggesnoept. De beide groene partijen doen het op Europees vlak wat beter en dat is allicht een gevolg van het feit dat de groene partijen thema's aansnijden die vaak op het Europese en internationale niveau behandeld worden.

Die cijfers betekenen dat er geen eenduidig antwoord is op de vraag of de kiezers 25 mei al dan niet beschouwden als één verkiezing. Wat we wel zien, is dat er heel weinig verschil optreedt tussen het federale en het regionale niveau. Of dat ook betekent dat de beide niveaus samen werden beoordeeld door de modale kiezer, moet nog nader onderzocht worden. Voor wat Europa betreft, zien we wel duidelijke verschillen en hebben de kiezers duidelijke oordelen. Het is in de praktijk dus heel goed mogelijk dat verkiezingen die op dezelfde dag worden gehouden, toch leiden tot andere electorale logica's.

Tabel 1.1: de uitslag van de verkiezingen in Vlaanderen op het federale, het gewestelijke en het Europese niveau

	Federaal	Gewest	Europa
N-VA	32.5	31.9	26.9
CD&V	18.6	20.7	20.1
Open VLD	15.5	14.2	19.9
sp.a	14.1	14.0	13.2
Groen	8.6	8.6	10.6
Vlaams Belang	5.8	5.9	6.8
PvdA+	2.8	2.6	2.4

Tabel 1.2: de uitslag van de verkiezingen in Wallonië op het federale, het gewestelijke en het Europese niveau

	Federaal	Gewest	Europa
PS	32.0	30.9	29.7
MR	25.8	26.7	27.4
cdH	13.9	15.2	11.7
Ecolo	8.2	8.6	10.9
PTB-GO	5.5	5.8	5.7
PP	4.5	4.9	6.6
FDF	2.4	2.5	2.3

Tabel 1.3: de uitslag van de verkiezingen in Brussel, op het federale, het gewestelijke en het Europese niveau

	Federaal	Gewest	Europa
PS	24.9	23.5	24.2
MR	23.1	20.4	21.1
FDF	11.1	13.1	7.1
cdH	9.3	10.4	8.6
Ecolo	10.5	8.9	13.2
PTB-GO	3.8	3.4	4.1
PP	1.7	1.7	2.5
N-VA	2.7	2.0	1.9
CD&V	1.6	1.3	1.5
Open VLD	2.7	3.1	6.4
sp.a	1.9	2.3	1.6
Groen		2.1	2.1
Vlaams Belang	1.0	0.6	0.8
PvdA+			0.2

1.2 Stabiliteit en volatiliteit

Wanneer we verkiezingsuitslagen met elkaar vergelijken, doen we dat meestal volgens de factor tijd. De uitslag van 2014 werd, zoals steeds, ook gelezen vanuit het perspectief van de verschuivingen ten opzichte van 2010 (federaal) en van 2009 (regionaal en Europees). Voor de deelnemende politieke partijen is die vergelijking erg belangrijk. Zij gebruiken de evolutie tussen twee verkiezingen om zichzelf tot 'winnaar' van de verkiezingen uit te roepen en de andere partijen, die stemmen verloren, tot 'verliezers'. Wanneer er verschillende referentiepunten mogelijk zijn, zoals in 2014 met 2010 en met 2009, zijn partijen soms ook wel creatief in hun zoektocht naar het vergelijkingspunt dat voor hen het beste uitkomt.

Naar de verkiezingen van 2014 werd er lang uitgekeken, niet alleen omdat er verschillende verkiezingen op dezelfde dag plaatsvonden, maar ook omdat ze de eerste verkiezingen waren na de extreem lange regeringsformatie van 2010 en 2011. De vraag was dus ook of de kiezers deze keer opnieuw een resultaat zouden produceren dat een regeringsvorming moeilijk zou maken. Veel hing daarbij af van de grootte van de twee grootste partijen in elke taalgroep: de N-VA in Vlaanderen en de PS in Franstalig België.

De verkiezingen van mei 2014 hebben het partijlandschap echter niet fundamenteel door elkaar geschud. In Vlaanderen kwam de N-VA als grootste partij uit de bus, maar dat was ook al zo in 2010. De partij deed het in 2014 wel nog beter en ging voorbij de symbolische grens van de 30% (behalve voor de Europese verkiezingen). Achter de N-VA gaapt een kloof, en die was er ook al in 2010. De drie traditionele partijen halen samen zo'n 48% van de stemmen. Dat is weinig, maar dat was in 2010 ook al het geval. Ze halen nu zelfs iets meer, maar alleen omdat CD&V wat beter scoorde dan in 2010. Vlaams Belang ging in 2014 verder achteruit, Groen deed het een beetje beter en PvdA+ bleef onder de 3%. Erg veel externe verschuivingen waren er in Vlaanderen dus niet. Daar hadden de verkiezingen van 2010 al voor gezorgd. De volatiliteitsindex (zie hoger) voor de federale verkiezingen in Vlaanderen tussen 2010 en 2014 bedroeg 9.8%. En dat is inderdaad relatief laag. In de loop van de voorbije decennia waren er in Europese landen veel verkiezingen waarbij die volatiliteit veel hoger lag. Dat kan ook begrepen worden als een relatieve stabilisering, na de toch wel drastische verschuivingen bij de verkiezingen van 2010.

In Wallonië waren de verschuivingen wat groter. Al bleven ook daar de bestaande machtsverhoudingen nagenoeg intact, toch bedraagt de volatiliteitsindex voor de federale uitslag wel 15,7%. Daarin zit het verlies van de PS met ruim 5%, het verlies van Ecolo met 4%, de winst van PTB-GO en van MR met 3,5% en ook vele verschuivingen tussen kleinere partijen. In Wallonië kwam in 2014 het FDF opnieuw alleen op en behaalden ook formaties als 'La Droite', 'Debout les Belges' of 'Wallonie D'Abord' tienduizenden stemmen. Veel van die kleinere formaties komen en gaan.

1.3 Coalitievorming

Een verkiezingsuitslag kan altijd op verschillende manieren gelezen worden. Dat geldt zeker voor de vertaling van de verkiezingsuitslag in de regeringsvorming. De meeste Europese landen – zoals België – organiseren verkiezingen met een evenredig kiessysteem. Dat zorgt ervoor dat de vele meningen en overtuigingen, verdedigd door vele grote en kleine partijen, maximaal weerspiegeld worden in de samenstelling van het parlement. Maar wat een uitslag dan (meestal) niet meteen oplevert, is een coalitie van partijen die samen beschikken over een meerderheid van de verkozen parlementsleden en die bovendien ook afspraken kunnen maken om gedurende een aantal jaren samen hetzelfde beleid te voeren. Met eenzelfde uitslag zijn er vaak verschillende coalities mogelijk. Dat was na de verkiezingen van 2014 ook het geval. Eén van de vragen was of de uittredende federale coalitie van socialisten, liberalen en christendemocraten kon verdergezet worden. Zij had tijdens de voorafgaande legislatuur geen meerderheid in Vlaanderen en dat was één van de harde punten van kritiek waarmee uitdager N-VA de kiezers opriep om tegen het 'PS-model' te stemmen. Na het tellen van de stemmen bleek dat de uittredende coalitie nog steeds een meerderheid van de zetels had, en nu ook in de Nederlandse taalgroep. De zogenaamde 'tripartite' met de drie traditionele politieke families kon zelfs op alle niveaus gevormd worden, maar ze kwam nergens tot stand. In Wallonië en de Franse Gemeenschap werd er gekozen voor een nieuwe coalitie tussen PS en cdH, maar dan wel zonder Ecolo. En aan Vlaamse kant was een alliantie tussen N-VA en CD&V voldoende om een regering te vormen.

De vorming van de federale coalitie verliep wat trager, omdat de kaarten daar ook wat ingewikkelder lagen. CD&V en N-VA wilden graag zowel Vlaams als federaal samen besturen, en op federaal niveau ook liefst met Open VLD, MR en cdH. Voor cdH was die keuze echter niet evident. Besturen met een partij die het land op termijn wil splitsen, lag erg moeilijk. Ook tegelijk besturen met de PS in Wallonië en de Franse Gemeenschap en met MR op het federale niveau, was geen aantrekkelijk vooruitzicht. Zo kwam de onuitgegeven coalitie van N-VA, CD&V, MR en Open VLD tot stand. Open VLD gebruikte het feit dat ze nodig was voor die federale meerderheid om een plaats te veroveren in de Vlaamse regering. En zo werd de uitslag van de verkiezingen op zeer uiteenlopende manieren vertaald in beleidskeuzes. De diverse regeringen kunnen – omdat zij beschikken over een parlementaire meerderheid – stellen dat zij een logisch en legitiem antwoord zijn op de verkiezingsuitslag. Maar zoals steeds was dat niet het enige logische en legitieme antwoord. Op het federale niveau bijvoorbeeld is er wel een parlementaire meerderheid, maar die bestaat vooral uit Vlaamse partijen. Er waren al eerder federale regeringen die niet over een meerderheid in de beide taalgroepen beschikten (zoals onder meer de uittredende regering-Di Rupo), maar een dergelijk overwicht van één enkele taalgroep in de federale meerderheid is ongezien.

1.4 De kiezers aan het woord

Een verkiezingsuitslag is een optelsom van uitgebrachte stemmen. En omdat kiezers voor partijen stemmen (ook al stemmen ze voor individuele kandidaten van die partijen), kan er aan een uitslag betekenis gegeven worden. Als een partij wint, heeft zij meer kiezers weten te overtuigen dan de andere. En van die kiezers mag zij aannemen dat die voor de partij gestemd hebben omwille van het partijprogramma en de partij-ideologie, gedragen door de kandidaten die op de verschillende lijsten stonden. Dat is een legitieme wijze om verkiezingen te lezen. Het is trouwens voor de partijen die met die uitslag aan de slag moeten, de enige manier om verkiezingen te lezen.

Maar wat kiezers in de praktijk doen, is veel subtieler dan wat uit een uitslag blijkt. Sommige kiezers waren al lang overtuigd van hun keuze, terwijl andere heel lang twijfelden. Sommige kiezers stemmen voor een partij omdat

zij een aantal van haar programmapunten heel belangrijk vinden, en andere kiezers doen dat omdat zij weer andere programmapunten van dezelfde partij belangrijk vinden. Sommige kiezers stemmen met enthousiasme en met volle overtuiging, terwijl andere met lange tanden een keuze maken uit een menu waarin ze hun echte gading niet kunnen vinden. Die verschillen tussen kiezers, de wijze waarop ze stemmen en de redenen waarom ze stemmen, zijn niet uit de ruwe resultaten af te lezen. Om die informatie te bekomen, is het noodzakelijk om bij de kiezers zelf het oor te luisteren te leggen. Dat kan enkel met een surveyonderzoek, waarbij een representatief staal van de kiezers ondervraagd wordt.

Het is op een dergelijk verkiezingsonderzoek dat dit boek gebaseerd is. Dat werd uitgevoerd door het PARTIREP-onderzoeksteam. PARTIREP is een inter-universitaire attractiepool die gefinancierd wordt door het Belgisch federaal wetenschapsbeleid. De groep doet onderzoek naar uiteenlopende aspecten van politieke participatie en representatie. Het team brengt politicologen samen van de Vrije Universiteit Brussel, de Université Libre de Bruxelles, de KU Leuven, de Université catholique de Louvain en de Universiteit Antwerpen. Ook de universiteiten van Leiden en Mannheim behoren tot de groep. De doelgroep van de studie bestond uit de inwoners van Vlaanderen en Wallonië (niet het Brussels Gewest) die stemgerechtigd waren voor de verkiezingen van 25 mei 2014 en maximum 85 jaar waren. We vroegen en kregen de toestemming van de Privacycommissie om een steekproef te trekken uit het Rijksregister. Het is erg belangrijk om daarvoor het Rijksregister te kunnen gebruiken. Dat laat immers toe om echt een louter toevallige steekproef te trekken, waarin elke kiezer precies evenveel kans heeft om geselecteerd te worden. Er werd een naar inwonersaantal gestratificeerde steekproef getrokken, waarbij het aantal steekproefpunten per arrondissement proportioneel was aan het inwonersaantal. Al wie op die manier geselecteerd werd, kreeg vooraf een brief waarin het onderzoek werd voorgesteld. Vervolgens werden de kiezers thuis bezocht met de vraag om deel te nemen. Het veldwerk werd uitgevoerd door TNS. Het gesprek met de enquêteur duurde ruim een uur, wat ons toeliet om een groot aantal vragen te stellen over de algemene achtergrond van de respondenten, over hun meningen en belangen, over hun politieke belangstelling en politieke activiteiten, over hun stemgedrag in het verleden en over hun stemintenties voor 25 mei 2014.

Al wie aan die bevraging deelnam, werd ook uitgenodigd om deel te nemen aan een tweede golf van de enquête, die meteen na de verkiezingen georganiseerd werd. Alle respondenten kregen een paar dagen voor de verkiezingen drie boekjes thuisgestuurd, met daarin de lijsten en de kandidaten voor de verkiezingen in hun kieskring voor het Europees, het Vlaams of Waals en het federaal Parlement. Wij vroegen hun om meteen na het uitbrengen van hun stem daarin precies te noteren hoe zij gestemd hadden: voor welke lijsten en voor welke kandidaten. Wanneer zij dan na de verkiezingen opnieuw – deze keer telefonisch – gecontacteerd werden, konden zij aan de hand van die ingevulde boekjes heel precies vertellen welke stemmen zij uitgebracht hadden. Op die manier is onze informatie over het stemgedrag ook zeer accuraat. Zeker wanneer er verschillende verkiezingen op één dag plaatsvinden, vergeten mensen snel voor welke partij zij een paar weken eerder gestemd hebben en voor welke kandidaten zij een voorkeurstem uitbrachten. Ook het bekend worden van de uitslag met winnaars en verliezers, kan een effect hebben op de wijze waarop kiezers zich hun stemgedrag herinneren.

Tijdens de eerste pre-electorale golf ondervroegen we 1008 Vlaamse en 1011 Waalse kiezers. Aan de tweede golf namen vervolgens 826 Vlaamse en 702 Waalse kiezers deel. Wij hebben al het mogelijke gedaan om een zo representatief mogelijk staal van de bevolking te ondervragen, maar geen enkele steekproef – ook al wordt ze heel zorgvuldig getrokken – kan perfect zijn. Wat we als onderzoekers immers niet in de hand hebben, is de bereidheid om deel te nemen. Wij kunnen mensen – uiteraard – niet verplichten om mee te doen aan wetenschappelijk onderzoek. Wij kunnen alleen ons uiterste best doen om de deelname zo hoog mogelijk te laten zijn, door bij voorbaat al een uitnodiging per brief te sturen en door tot driemaal toe en op een ander tijdstip bij de geselecteerde kiezers aan te bellen. Wanneer we dan nog geen interview konden afnemen, werd de respondent vervangen door een andere uit het louter toevallig staal van de bevolking.

Van al diegenen die we uitnodigden voor ons onderzoek, ging 45% in op onze vraag. Dat is een gebruikelijk percentage voor dit soort onderzoek in België. Diegenen die wij niet konden bereiken of die weigerden deel te nemen, zijn echter niet toevallig gespreid. Wij weten dat het vaak gaat om mensen in een precare leefsituatie, om lager geschoolden of om mensen die weinig of geen belangstelling hebben voor samenleving en politiek. De steekproef waar we uiteindelijk mee aan de slag gaan, is dus niet perfect

representatief. Om toch op basis van de reële respondenten uitspraken te kunnen doen over het kiezerskorps als geheel, is het gebruikelijk om een steekproef te ‘wegen’. Dat betekent dat groepen die ondervertegenwoordigd zijn wat zwaarder gewogen worden, en groepen die oververtegenwoordigd zijn wat minder. Dat moet wel met de nodige voorzichtigheid gebeuren. Als lager geschoolden bijvoorbeeld ondervertegenwoordigd zijn en we laten de mening van diegenen die we wel konden bereiken wat zwaarder doorwegen, veronderstellen we dat diegenen die deelnamen, ook representatief zijn voor diegenen die we niet bereikten. Dat is allicht niet (helemaal) het geval. Het wegen of kalibreren van een steekproef moet dus met mate gebeuren en aan de hand van verschillende criteria. De analyses die in dit boek gepresenteerd worden, zijn berekend op een steekproef die gewogen werd om een goede afspiegeling te verkrijgen van de bevolking naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Voor analyses die ook gebruikmaken van het stemgedrag, wordt er ook gewogen naar de reële uitslag van 2014. De volledige vragenlijsten staan achteraan in dit boek.

Het PARTIREP-onderzoeksteam was ook nog op andere vlakken actief in de aanloop naar de verkiezingen. Zo werd er voor elk van de verkiezingen een ‘Stemtest’ gemaakt. Die liet mensen toe om online een reeks stellingen te beantwoorden. Dat waren stuk voor stuk uitspraken met betrekking tot bepaalde beleidskeuzes. Daarna kwamen zij te weten welke partijen het dichtste aansloten bij hun eigen overtuigingen. Op die manier lieten we zowel kiezers als partijen een standpunt bepalen over niet minder dan 234 stellingen. De Stemtest werd 2,7 miljoen keer ingevuld. Dat leverde een schat aan gegevens op, onder meer over de mate waarin kiezers en partijen ‘congruent’ zijn met elkaar – of kiezers bij het uitbrengen van hun stem dus wel degelijk een partij kiezen die hun belangen het best verdedigt.

1.5 Plan van het boek

In het tweede hoofdstuk van dit boek gaan Stefaan Walgrave, Christophe Lesschaeve, Benoît Rihoux en Conrad Meulewaeter met die gegevens aan de slag. Zij vragen zich af of de vele en complexe informatie die tijdens de campagne op de kiezers afkwam, de kiezer niet onzekerder gemaakt heeft. Wie deelnam aan de Stemtest, kon voor een stelling ook ‘geen mening’ als

antwoord geven. En nu blijkt dat kiezers in de loop van de campagne vaker die mogelijkheid gebruikten. De twijfel neemt dus toe naarmate kiezers meer informatie krijgen. Dat geldt in het bijzonder voor beleidsvoorstellen waarover de partijen onderling verdeeld zijn en waarover de kiezers onderling verdeeld zijn. Hoe meer discussie er over een stelling was, hoe minder zeker de kiezers werden van hun eigen overtuigingen.

In het derde hoofdstuk gaan Ruth Dassonneville, Pierre Baudewyns en Simon Willocq op zoek naar de twijfelende kiezers. Electorale volatiliteit – het veranderen van partij tussen twee verkiezingen – is een fenomeen dat steeds frequenter voorkomt. Zo veranderden tussen 2010 en 2014 zo'n 40% van de kiezers van partij. Sneller wisselen van partij wordt meestal gezien als een gevolg van het feit dat het minder de politieke breuklijnen zijn die het stemgedrag bepalen, maar veeleer elementen die op de korte termijn spelen. De auteurs van dit hoofdstuk vragen zich af of dit in verband kan gebracht worden met de personalisering van de politiek. En zij vinden inderdaad dat kiezers die hun stem motiveren door te verwijzen naar een kandidaat, meer kans hebben om van partij te wisselen, zowel tussen twee verkiezingen als tijdens de campagne. Dat geldt echter niet voor kiezers die een voorkeurstem uitbrengen. Zij zijn niet volatieler dan de anderen.

In hoofdstuk 4 gaan Audrey André, Pierre Baudewyns, Sam Depauw en Lieven De Winter dieper in op die voorkeurstemmen. Meer dan de helft van de kiezers stemt op individuele kandidaten, al nam dat aantal recent wat af. In de survey van PARTIREP werd aan de kiezers die een voorkeurstem uitbrachten, de open vraag gesteld waarom ze voor een kandidaat gestemd hadden. Wij suggereerden daarbij geen antwoordmogelijkheden. En dan blijkt dat kiezers een ruime waaier aan beweegredenen vermelden: de standpunten en verwezenlijkingen van de kandidaten, hun integriteit, persoonlijk contact met hen, hun persoonlijkheid ... En die beweegredenen variëren ook per partij. Zo wordt bijvoorbeeld bij CD&V-kandidaten frequenter naar hun lokale verankering verwezen, bij cdH-kandidaten naar persoonlijke contacten, bij liberale en socialistische kandidaten naar beleidsrealisaties en bij N-VA-kandidaten naar hun integriteit.

Ook het vijfde hoofdstuk blijft stilstaan bij de voorkeurstemmen. Bram Wauters, Peter Van Aelst, Peter Thijssen, Johannes Rodenbach, Jef Smulders en Jean-Benoît Pilet vragen zich af of er wel degelijk een evolutie is naar perso-

nalisering in het stemgedrag of eerder naar ‘presidentialisering’. In het eerste geval krijgen individuele kandidaten in het algemeen meer aandacht, in het andere gaat het om een concentratie van de aandacht op een klein aantal kopstukken. Het aantal uitgebrachte voorkeurstemmen daalt sinds 2003. Dat kan verklaard worden door de terugval van de traditionele partijen, die traditioneel meer voorkeurstemmers hadden. Strengere regels, die ervoor zorgen dat uittredende (populaire) parlementsleden niet meer zomaar voor elke verkiezing kandidaat kunnen zijn, zijn ook een deel van de verklaring. En een derde verklaring is inderdaad die presidentialisering. De daling van het aantal voorkeurstemmen is vooral te zien in kieskringen waar er geen grote kopstukken op de lijst staan. Met andere woorden: zonder het blijvend belang van de electorale boegbeelden zou de daling van het aantal voorkeurstemmen nog veel opvallender geweest zijn.

Christophe Lesschaeve en Conrad Meulewaeter gaan in hoofdstuk 6 op zoek naar de mate waarin kiezers ‘juist’ stemmen. Dat wil zeggen: vinden kiezers de partij die het best aansluit bij hun eigen overtuigingen? Aan de hand van de PARTIREP-survey en ook van de gegevens van de Stemtest kunnen zij besluiten dat hoogopgeleide kiezers in de loop van de campagne congruenter werden met de partij waarop ze willen stemmen. Kiezers kunnen in de loop van de campagne ofwel hun eigen standpunten aanpassen, ofwel hun partijvoorkeur wijzigen. Hoogopgeleiden passen hun partijkeuze gemakkelijker aan (ze zijn volatieler) en creëren zo een betere overeenkomst tussen hun eigen overtuigingen en die van de partij waarvoor ze stemmen. Wie lager opgeleid is, verandert gemakkelijker van positie, maar verandert ook minder gemakkelijk van partij. En zo stemmen lager opgeleiden minder voor de partij die het best bij hun eigen standpunten aansluit. Zij zijn op die manier minder goed vertegenwoordigd.

Toch zijn er ook kiezers die heel bewust niet voor de partij van hun eerste voorkeur stemmen. Naar die kiezers gaan Tom Verthé, Stefanie Beyens, Fernanda Flacco en Louise Nicolic op zoek in hoofdstuk 7. Zij stellen vast dat sommige kiezers bij het uitbrengen van hun stem ook rekening houden met de kans dat de partij waarvoor zij stemmen, deel zal uitmaken van de volgende regeringscoalitie. Als dat niet zo is, stemmen zij ‘strategisch’ voor een andere partij, die wel meer kans op regeringsdeelname maakt. Zo’n 5 à 6% van de kiezers maakt dergelijke strategische coalitieoverwegingen. Dat

is in het voordeel van de grotere partijen zoals de N-VA, PS, CD&V en MR, terwijl vooral de groenen en PvdA (veel meer dan PTB-GO) het gelag betalen.

De hoofdstukken 8 en 9 buigen zich over de relaties tussen Vlaanderen en Wallonië. In hoofdstuk 8 kijken Peter Thijssen, Dave Sinardet en Régis Dandoy naar de mate waarin Walen en Vlamingen contact met elkaar hebben. Zij vergelijken dat met gelijkaardig onderzoek uit 2007. Zij vragen zich daarbij ook af wat het effect is van contacten met elkaar. Leidt dat tot een beter wederzijds begrip of scherpt het integendeel de tegenstellingen aan? Thijssen, Sinardet en Dandoy stellen vast dat diegenen die meer contacten hebben over de taalgrens, zich minder identificeren met hun eigen taalgemeenschap en ook minder voorstander zijn van een verdere regionalisering van het land. Dergelijke contacten – hoewel heel weinig onderzocht – hebben dus wel degelijk een mogelijk effect op de mechanismen van solidariteit in het federale België.

De mate waarin de Belgische kiezers zich Belg, Vlaming of Waal noemen, staat centraal in de bijdrage van Kris Deschouwer, Lieven de Winter, Min Reuchamps, Dave Sinardet en Jérémy Dodeigne. In hoofdstuk 9 bevestigen zij nogmaals dat de Vlaamse en Waalse identiteiten minder sterk zijn dan de Belgische en dat zij niet sterker worden, ondanks de grote politieke polarisering rond het thema van de staatshervorming. Dat thema was in mei 2014 – net als in het verleden – overigens weinig stembepalend. Toch verschillen de kiezerskorpussen van de partijen onderling wel van elkaar. Dat is niet zozeer het geval in Wallonië, maar wel in Vlaanderen, waar we drie groepen kiezers van elkaar kunnen onderscheiden. In de eerste groep, met de sterke voorstanders van een verdere staatshervorming en meer Vlaamse autonomie, vinden we de kiezers van de N-VA en van het Vlaams Belang. In een middengroep rond het Vlaamse gemiddelde vinden we de kiezers van CD&V. En de kiezers van Open VLD, sp.a, Groen en PvdA staan meer aan de Belgische kant van het spectrum.

Het tiende hoofdstuk is gewijd aan de opkomstplicht en aan de mogelijke effecten van de afschaffing ervan. Min Reuchamps, Didier Caluwaerts, Lieven De Winter, Vincent Jacquet en Conrad Meulewaeter kijken eerst naar de bereidheid om te stemmen – indien er geen opkomstplicht was – bij lokale, regionale, federale en Europese verkiezingen. En dan valt meteen op dat hoe groter het beleidsniveau is, hoe kleiner de bereidheid om te gaan stemmen.

Op de vraag wie dan thuis zou blijven, vinden zij het verwachte antwoord: de lager geschoolde en de politiek minst actieve burgers zouden geen kiezers meer zijn. Voor de verhoudingen tussen de partijen zou dat in Vlaanderen weinig verschillen opleveren. In Wallonië is er een grotere impact te verwachten, met vooral verlies voor de PS en winst voor Ecolo en MR.

De Europese verkiezingen lijken dus wel de minst aantrekkelijke te zijn. Camille Kelbel, Virginie Van Ingelom en Soetkin Verhaegen gaan in hoofdstuk 11 dieper in op de plaats van Europa bij de ‘moeder van alle verkiezingen’. We zagen al dat de Europese uitslagen niet in grote mate verschilden van de federale en regionale uitslagen. Wie toch anders stemde voor het Europese niveau, deed dat weinig of niet vanuit overwegingen die met het Europese niveau te maken hebben. Wel was er het opvallende effect van de kandidatuur van Guy Verhofstadt op de lijst van de Open VLD. En de auteurs stellen ook vast dat diegenen die zonder opkomstplicht toch voor het Europese niveau zouden stemmen, wel degelijk kiezers zijn die zich meer Europees voelen en die voorstander zijn van Europese integratie. Met de samenvallende verkiezingen van 2014 is het echter moeilijk om de precieze plaats van het Europese niveau in de stembusslag terug te vinden.

In het twaalfde hoofdstuk gaat het over het vertrouwen en de tevredenheid van de burgers. Lionel Henry, Emilie Van Haute en Marc Hooghe komen tot de conclusie dat de Belgische burger een relatief matige graad van vertrouwen heeft in de politieke instellingen. Opvallend is echter dat dat wantrouwen zich uitstrekt over alle instellingen, dus zowel regering als parlement, terwijl we ook niet veel verschil zien tussen de bestuursniveaus. Het idee dat de burgers vooral veel vertrouwen zouden hebben in het niveau dat het dichtst bij hen staat (het gewestelijke niveau dus), wordt hier niet bevestigd. De cijfers tonen bovendien aan dat de vertrouwensniveaus in Wallonië duidelijk lager liggen dan in Vlaanderen. Opvallend is dat er aan Waalse kant ook heel weinig vertrouwen is in de eigen Waalse regionale instellingen en politici. Ook het vertrouwen in de Europese Unie ligt over de hele lijn laag. Uit de analyse blijkt dat wantrouwende burgers er eerder voor opteren om helemaal niet te gaan stemmen, dan wel een blanco of ongeldige stem uit te brengen. Er is ook een lichte neiging om voor een antisysteempartij te stemmen, maar voor de rest blijkt politiek vertrouwen niet echt veel invloed te hebben op de partijkeuze.

Verkiezingen zijn een belangrijk aspect van de politieke democratie en ze krijgen ook steevast (zeer) veel aandacht. Toch worden verkiezingen als proces steeds meer bekritiseerd en vragen sommigen zich af of zij wel in staat zijn om correct de vele en variërende visies van de bevolking te vatten en te vertalen in een beleid. In hoofdstuk 13 onderzoeken Vincent Jacquet, Benjamin Biard, Didier Caluwaerts en Min Reuchamps de meningen van de kiezers daarover. In onze PARTIREP-survey vroegen we inderdaad ook naar specifieke voorkeuren met betrekking tot de organisatie van de democratie. Participatie, deliberatie, vertegenwoordiging, meer ruimte voor experts of voor ondernemers ... zijn mogelijke alternatieven die voorgelegd werden. Wie hoger geschoold is en vertrouwen heeft in de politieke instellingen, is meer geneigd om de bestaande vertegenwoordigende democratie te verdedigen. De sociaal minst bevoordeelde groepen en zij die amper geloven in de responsiviteit van het huidige systeem, zijn echter vragende partij voor een verandering in welke richting dan ook, of dat nu meer deliberatie of meer technocratie is. Een duidelijke voorkeur is er niet, wel een afkeuring van wat er nu bestaat.

Caroline Close, Camille Kelbel en Anna Kern hebben ook aandacht voor meningen van kiezers over de organisatie van de democratie. Zij kijken in het bijzonder naar de voorkeuren die kiezers hebben met betrekking tot de wijze waarop politieke partijen hun kandidaten voor de verkiezingen selecteren. Ook binnen partijen wordt er gezocht naar alternatieven om de vertegenwoordigende en electorale democratie te laten functioneren, bijvoorbeeld door 'primaries' te organiseren om kandidaten te selecteren. Of burgers ook zelf wensen betrokken te worden bij de samenstelling van de lijsten, is maar de vraag. De kiezers die tevreden zijn met het functioneren van de democratie, hebben een voorkeur voor het status quo. Maar ook de anderen zijn eerder de mening toegedaan dat de samenstelling van de lijsten een taak is van de partijen en niet zozeer van alle kiezers.

In het laatste en vijftiende hoofdstuk ten slotte buigen Karen Celis, Silvia Erzeel, Eline Severs en Audrey Vandeleene zich over de verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke kiezers. Vrouwen en mannen vinden dezelfde thema's belangrijk – werkgelegenheid en economie – maar hebben er wel andere opvattingen over. De verschillen tussen de beide groepen zijn niet groot, maar wel significant. Vrouwen denken en stemmen linkser en hebben meer feministische overtuigingen dan mannen. Dat verschil kan verklaard

worden door de verschillende positie die de beide seksen in de samenleving innemen, met onder meer een grotere kans op economische afhankelijkheid van vrouwen en een grotere aanwezigheid in de publieke sector.

Met die vijftien hoofdstukken is het materiaal van de PARTIREP-survey en van de Stemttest niet uitgeput. Maar ze geven wel een mooi overzicht van wat de kiezers in Vlaanderen en Wallonië denken en wensen, en van de wijze waarop ze dat proberen om te zetten in een stem. Dat is een complexe aangelegenheid. De juiste partij of de juiste kandidaat vinden, is niet gemakkelijk. Dat geldt des te meer in een ingewikkeld land als België, dat dan nog eens op dezelfde dag verkiezingen organiseert voor drie verschillende beleidsniveaus, met elk hun eigen bevoegdheden en met elk hun eigen inzet en machtsverhoudingen. Partijen lezen de uitslag met het oog op het maken van beleidskeuzes en met het oog op het behouden of het winnen van kiezers bij de volgende stembusslag. Politicologen kunnen – indien ze daarvoor de goede gegevens hebben – veel dieper graven. Dat levert dan uiteraard een complex en subtiel beeld op, met een aantal patronen die bevestigd worden, maar ook met bevindingen die verrassen en met af en toe merkwaardige tegenstrijdigheden. Een antwoord op alle vragen geven, kunnen we niet. Maar met dit boek hopen we wel een bijdrage te leveren tot een beter begrip van de wijze waarop partijen en kiezers vandaag in België op zoek gaan naar elkaar.